

Ante PAVLOVIĆ

RELIGIJSKI PLURALIZAM I RELIGIOZNO UČENJE U ŠKOLI*

Sažetak

U ovom članku autor promišlja o suvremenoj problematici međureligijskog učenja u školi imajući osobito u vidu multireligijski društveni i kulturni kontekst Bosne i Hercegovine. Uvažavajući dosege i praksu konfesionalnog religioznog odgoja u europskim i našim školama, prikazuju se teološki i religijsko-pedagoški temelji međureligijskog učenja koji utvrđuju njegovu narav, sadržaje i ciljeve u izgradnji dijaloga, tolerancije i suradnje među učenicima, pripadnicima različitih religija u školi. Posebno se promatra odnos konfesionalnog vjeronauka i međureligijskog učenja u kontekstu katoličke teologije, suvremenih crkvenih dokumenata i religijsko-pedagoške misli unutar Katoličke Crkve. Sadašnje se mogućnosti religioznog odgoja u školi promatraju kroz načela izgradnje vlastitog religioznog identiteta učenika i potrebe međureligijskog učenja koji će doprinosti izgradnji dijaloga, tolerancije i poštovanja. U tom se vidu traže i promjene perspektive u međureligijskom učenju. U isto se vrijeme nastoji pokazati da se ni autentičan religiozni odgoj pripadnika pojedinih religija ni njegova dimenzija međureligijskog učenja ne mogu pravo ostvariti bez jasna i konzistentna teološkog, pedagoškog i didaktičkog utemeljenja školskog vjeronauka unutar vlastite religije i njezina teološkog i odgojnog sustava.

Problem i polazište

Na europskom prostoru u zadnjih 15-ak godina intenzivirana su istraživanja i stručne rasprave o multikulturnom i interkulturnom obrazovanju u školi.¹ U povezanosti s ovim obrazovanjem pridošle su rasprave o

* Predavanje održano na kolokviju "Vjera i kultura" 24. studenoga 2001. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu. - *Napomena urednika.*

¹ Usp. M. BORELLI (Hrsg.), *Interkulturelle Pädagogik. Positionen - Kontroversen - Perspektiven*, Schneider Hohengehren, Baltmannsweiler 1986.

medureligijskom obrazovanju i učenju.² Povod tim raspravama i ukupnoj obrazovnoj politici u multikulturalnom društvu jesu činjenice sve veće prisutnosti učenika različitih etničkih skupina, religija i kultura u europskim školama. Specifične tradicije, sustavi vrijednosti i običaji koje sa sobom donose "stranci" stvorili su krizu tradicionalnog monokulturalnog obrazovnog sustava u kojemu prevladava duh zapadnoeuropskog kulturnog i civilizacijskog kruga. On u sebi nužno uključuje kršćanske korijene, tradicijske kršćanske vrijednosti i simbole koji, istina, više nisu izrazito i izravno apostrofirani u samom sustavu škole ali su u njemu prisutni kao vrijednosne orijentacije ili kao kulturne činjenice. U europskom je društvu poljuljan i dosadašnji koncept obrazovne politike koji je imao monolitan i integrativan socijalizacijski karakter i nije dovoljno vrednovao postojeći pluralizam kultura, religija i drugih vrijednosti različitih učenika u školi, koliko god u njima bio malen broj učenika "stranaca". Uz ovu europsku pedagošku paradigmu, stvara se nova paradigma suvremenog multikulturalnog obrazovanja što je izazvana prilika u svijetu koji postaje, metaforički rečeno, "globalno selo". Ljudi i narodi nisu međusobno povezani samo modernim komunikacijskim sustavima nego na tu povezanost utječu pojačani migracijski procesi, prošireno tržište rada, intenzivna kretanja ljudi, roba i kapitala. Zapadno-europski prostor, koji se dugo bori s procesima društvene integracije pojedinaca i etničkih skupina pridošlih iz kolonijalnih zemalja i tzv. susjeda "gastarbeiters", suočen je i s pritjecanjem novih emigranata s Dalekog Istoka, arapskog i afričkog prostora zbog ekonomskih, političkih i socijalnih problema i sukoba, pri čemu ne treba zanemariti ni religijske aspekte tih problema. Svi se ovi procesi, kao i napetosti koje su s njima povezane, odražavaju na društveni život i ukupnu europsku politiku, pa tako i njezinu obrazovnu politiku s obzirom na etnički i kulturni pluralizam škole.

Hrvatski i bosansko-hercegovački društveni prostor, kao dio europskog kulturnog kruga, doživljava slične procese preobrazbe u kojima i škola i religiozni odgoj u njoj stoje pred izazovima kulturnog i religijskog pluralizma; osobito bosansko-hercegovački prostor koji je specifičan po svojoj povijesti i etničkoj strukturi stanovništva. Na njemu se stoljećima isprepliću tri različita naroda sa svojim historijskim, kulturnim, jezičnim, religijskim, civilizacijskim i drugim tradicijama i baštinama. Prisutne su i manjinske etničke i religijske skupine, konfesije i kulturne tradicije. Ovdje su svi narodi i etničke skupine, u doba mira i izgradnje, u sukobima i ratovima, u vrijeme marginalizacije ili zatiranja različitosti, ljubomorno

² Usp. J. A. van der VEN - H.-G. ZIEBERTZ (Hrsg.), *Religiöse Pluralismus und interreligiöses Lernen*, Dt. Studien Verlag, Weinheim-Kampen 1994.

čuvali i gradili svoj vlastiti identitet, ali i suživot u tim različitostima. Stoga je na ovim prostorima presudno važno pitanje daljnjeg očuvanja različitosti etničkih, kulturnih i religijskih identiteta na svim razinama života i ostvarenja takve odgojno-obrazovne politike koja će bez nasilja nad pojedincima i etničkim skupinama, poštivati i promovirati sve te različitosti.

U današnjim okolnostima, kako našeg tako i europskog kulturnog i religijskog pluralizma, nužno se postavljaju pitanja o dometima, opravdanosti, važnosti i oblicima religioznog odgoja u školi. Osobito se traži odgovor na pitanje o tome koliko pluralna škola može doprinijeti nužnom razumijevanju i toleranciji između različitih kulturnih i religijskih tradicija i kakav vjerski odgoj može odgovoriti ovim odgojnim ciljevima? Još preciznije: koji je najprikladniji oblik religioznog obrazovanja u našim školama što će poštovati i promovirati načela autentičnosti, posebnosti, različitosti, pluraliteta religija, kultura i različitih identiteta te graditi mostove dijaloga, suradnje, tolerancije, poštovanja, mira i života jednih uz druge? U našem je kontekstu osobito važno pitanje: mogu li Crkve i vjerske zajednice religioznim odgojem i obrazovanjem u školi pomoći prevladavanju različitih konflikata i dati prilog promicanju tolerancije, poštovanja i suradnje među pripadnicima različitih religija?

Odgovori na ova pitanja nisu jednostavni. Oni traže, zbog same naravi problema, različite pristupe i obzore kao što su filozofski, teološki, pedagoški, religijsko-pedagoški, kulturalni, povijesni, odgojno-politički i drugi. Mi se ovdje više ograničujemo na teološke i religijsko-pedagoške aspekte koji daju temeljni okvir i načela religioznom odgoju u školi. Ovdje također u prvom redu govorimo o načelima međureligijskog obrazovanja a tek drugotno o načelima religioznog odgoja koje bi trebale, u ekumenskom susretu, razvijati kršćanske Crkve i zajednice.

I. Religiozni odgoj u školi u kontekstu religijskog pluralizma

I.1. Škole u multikulturalnom i multireligijskom društvu

Odgoj i obrazovanje u suvremenoj školi uskladuje nekoliko bitnih odrednica: orijentiranost na učenike i njihove individualne i društvene potrebe, ostvarenje odgojno-obrazovnih ciljeva pluralne i humane škole, ispunjenje očekivanja roditelja i društva. Ove pedagoške paradigme

suvremene škole teško je uskladiti upravo zbog heterogena i pluralna društva, različitih vrijednosnih sustava te promijenjena ukupna društvenog konteksta koji nije moguće niti jasno definirati niti uobličiti u jednu konzistentnu i svima prihvatljivu sliku.³ Naime, uza sva demokratska postignuća, veliki broj pripadnika različitih rasa, etničkih skupina i naroda, jezika i kultura na europskom prostoru zahtijeva nova rješenja i prava u temeljnim područjima života kao što su društvo i kultura, prosvjeta, politika i gospodarstvo. Osobito je osjetljivo pitanje socijalne, kulturne, religijske pa i političke integracije pridošlih pojedinaca i etničkih skupina u zatečenu dominantnu kulturu i društveni život zapadno-europskih zemalja. Napetosti se posebno očituju u načinu i mogućnostima ostvarenja načela slobode, demokracije koja traže poštivanje i njegovanje temeljnih ljudskih prava i sloboda, prava manjina, slobodu ostvarenja različitosti narodnih tradicija, kultura, jezika, vrednota i običaja, tj. svega onoga što se obično naziva kulturnim pa i etničkim identitetom, u svoj kompleksnosti ovog pojma.⁴ Stvarno ostvarenje i uživanje svih ovih prava ne ide bez poteškoća, napetosti, nemira i konflikata, bilo zbog realnih problema koje nije moguće jednostavno riješiti bilo zbog unutrašnjih socijalnih, političkih, ideoloških i drugih neslaganja, suprotnosti i konflikata u rješavanju konkretnih pitanja u društvu.

Škola je okruženje u kojem se prelamaju sve silnice, problemi i zahtjevi heterogena i pluralna društva. Ni religiozno se obrazovanje u njoj ne može promatrati izolirano od ukupna društvenog konteksta koji je promijenjen i koji se trajno mijenja.⁵ Upravo zbog toga pluralna konteksta te povijesne, kulturne, vrijednosne i odgojne važnosti religije u društvu danas se velika većina slaže, i što nije prijeporno, da je religiozni odgoj dio cjelovita odgoja i obrazovanje učenika u demokratskoj i pluralnoj školi. Religijska je činjenica u svim društvima, pa tako i u našem, ugrađena u svijest, stvaralaštvo i ukupan život čovjeka i prisutna je u različitim područjima njegova društvenog života. Ove se činjenice često dovoljno ne vrednuju, osobito ako se religiji pristupa s ideološkim predrasudama. To osobito vrijedi za Hrvatsku i BiH u kojima postoji, uz tradici-

³ O pluralizmu ideja, pristupa i rješenja svjedoči knjiga H. FEND, *Theorie der Schule*, Weinheim 1980.

⁴ O napetostima unutar multikulturalnog europskog društva i škole govori knjiga: A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, Educa, Zagreb 1995. Autor ovdje dobro uočava probleme škole ali ne daje uvijek prihvatljiva interkulturalna odgojno-obrazovna rješenja i načela oko kojih bi se svi zainteresirani složili.

⁵ O tom opširno raspravlja studija C. T. SCHEILKE - F. SCHWEITZER (Hrsg.), *Religion, Ethik, Schule. Bildungspolitische Perspektiven in der pluralen Gesellschaft*, Münster 1999.

jske, povijesne, kulturne, prosvjetne i religijske razlike, i ideološki otklon prema religiji s pozicija totalitarističke ideologije i ateističkog svjetonazora, pa se uloga religije u društvenom životu promatra negativno. U tom duhu neki pristupaju i samom pitanju religioznog odgoja u školi i izražavaju bojazan da bi on vodio novim podjelama i sukobima pa zagovaraju uvođenje nekog "neutralnog" multireligijskog religioznog odgoja za "sve učenike". Oni koji ovako razmišljaju, svjesni su problema i izazova religijskog pluralizma i prava na religiozni odgoj u školi. No, čini se, da oni još uvijek školu promatraju, u duhu "socijalističke" škole, više kao mjesto "niveliranja" i "neutraliziranja" razlika nego kao mjesto susreta, promocije i odgoja u bogatstvu različitosti osobnih, kulturnih i religijskih identiteta.⁶ Povijesno gledano, ovdje se posebno ne može, niti smije, zanemariti činjenica da je svaki pokušaj negiranja ili zatiranja bilo čijeg nacionalnog, kulturnog, jezičnog i religijskog identiteta, naroda ili pojedinca, dovodio do sukoba i krvavih ratova. No, iako ima pojedinaca i skupina koji vjeri i religiji pristupaju s ideoloških pozicija i smještaju ih u područje "privatnoga", odričući im društvenu relevantnost, većina razumije i prihvaća važnost religioznog odgoja u školi.

Religiozni odgoj u našem društvenom kontekstu ne može zanemariti ni činjenicu da živimo u ozračju novog i modernog religijskog pluralizma koji najavljuje novi način razmišljanja, nove oblike religioznosti i novu ideologiju "novog svjetskog poretka". Osobito treba imati u vidu da se danas dijelom potiskuje moderni oblik kulture, utemeljene na uvjerenju u beskonačni znanstveni napredak čovjeka i usmjerene na čovjekov razum bez prostora za transcendenciju, i da se stvara radikalno skeptična kultura, otvorena nekoj mogućoj i vrlo zamagljenoj transcendenciji. Ona se obično reducira na religijski relativizam i novu "svjetsku religiju", kao što je New Age, koji više nudi lažna obećanja nego argument nade.⁷ Religiozni odgoj u ovakvom društvu ne može stajati po strani pred pokušajima da se u "(post)modernoj" kulturi iz drugog plana uvodi, protežira i propagira sciencističku sliku čovjeka i svijeta, svjetonazorski funkcionalizam i neutralizam te obrazovni pozitivizam i pragmatizam.

⁶ U ovom kontekstu vrijedno je konzultirati moderne pedagoške i didaktičke orijentacije pluralne i demokratske škole, i osobito pojmove i koncepte: interkulturalni odgoj, idenitet i interkulturalitet, kulturne razlike, interkulturalna pedagogija i drugo koju obrađuje u svom prilogu H. J. ROTH, *Allgemeine Didaktik*, u: H. H. REICH - A. HOLZBRECHER - H. J. ROTH (Hrsg.), *Fachdidaktik interkulturell. Ein Handbuch*, Leske-Budrich, Opladen 2000., str. 11-53. Također C. T. SCHEILKE (Hrsg.), *Religionsunterricht in schwieriger Zeit. Ein Lesebuch zu aktuellen Kontroversen*, Comenius Institut, Münster 1997.

⁷ Usp. M. NIKIĆ, *Križa New Agea*, u: *Obnovljeni život* 56 (3/2001) 373-383.

Religiozni odgoj u školi u takvu društvu ima pravo ponuditi drukčiju sliku čovjeka i svijeta, u skladu s religijskim tradicijama i vrijednostima roditelja koji povjeravaju školi svoju djecu. Ova je ponuda potrebna i stoga što ni (post)moderni oblik kulture nije imun od agnosticizma, stvaranja novih totalitarnih ideologija i sustava vrijednosti kroz načela "posvemašnje slobode", "demokracije", "neutralnosti", "laicizma" i dr., što ih promiču pojedinci, skupine pa i države. Ako sve ove silnice i ideje realno žive, a žive, u pluralnoj školi, onda ona mora prihvatiti i religioznu i religijsku ponudu, barem kao drukčiji pogled na svijet i čovjeka.

Društveni kontekst u kojem realno živimo, ovdje ili na širem europskom prostoru, traži od škole da ona, bez pojednostavljenja situacije, uskladi i ostvari zahtjeve demokratskog i pluralnog društva koje uvažava, poštuje i njeguje spomenute razlike i identitete kao kvalitet života i da u isto vrijeme gradi zajednički život u toleranciji i svekolikom napretku kako pojedinca tako i različitih naroda, etničkih zajednica i cijelog društva. Drugo se odnosi na religiozni odgoj u školi: Crkve i vjerske zajednice, koje su zainteresirane da zajedno sa školom pronadu najprikladniji model religioznog odgoja, mogu svojom posredničkom ulogom i konkretnim angažmanom pomoći prevladavanju različitih konflikata i promicati dijaloga, toleranciju, razumijevanje, poštovanje i suradnju.

1.2. Religijski pluralizam u školi

Uza sve razlike u pristupima školi, ona se uglavnom promatra kao mjesto odgoja i obrazovanja djece i mladeži za cjelovite i zrele osobe, za osobno ostvarene i društveno integrirane ljude, izrasle u roditelje i građane, ljude sposobne preuzeti radne zadaće i društveno koristan rad. Škola se shvaća i kao mjesto posredovanja dobrote, ljepote, istine i pravde. U svemu tome religijski odgoj ima svoje mjesto i značaj kao bitan i nezaobilazan dio općeg odgoja i obrazovanja jer postavlja pitanje o korijenu i smislu života, uvodi u religijske tradicije, učenicima pruža prostor za vlastita religijska pitanja i stvaranje vjerničkog i životnog stava. Religijski odgoj u novim uvjetima pluralna društva, zapravo, doprinosi izgradnji poštovanja, tolerancije i mirnog suživota ljudi različitih kulturnih i religijskih vrijednosnih sustava. Religija je uvijek imala i ima važnu ulogu u sustavu vrijednosti raznih naroda i kultura pa mora naći svoje mjesto i u današnjem društvu i u školama kao mjestu obrazovanja, kulture i odgoja cjeline života. Nijedna povijesna i semiološkijska analiza ne može sakriti ovu mnogostruku ucijepljenost religije u kulturu i kulture u religiju. Ta se isprepletenost očituje i mora očitovati u školi. Ona je ustanova i mjesto

cjelovita odgoja i obrazovanja djece i mladeži. U pojmu cjelovitosti sažimlju se pojmovi slobode i dostojanstva čovjeka, pluralizam svjetonazora, religija i kultura, prava roditelja i djece, odgojna i obrazovna funkcija škole, kvalitetna organizacija nastave u skladu s multimedijalnim i informatičkim tehnologijama. Ona postaje važno mjesto ukupna odgoja čovjeka i u interesu je učenika, roditelja, vjerskih zajednica i cijeloga društva. U području škole prisutan je pluralizam kultura, religija, odgojnih čimbenika što ona treba uvažiti i promovirati.

Spomenuti pluralizam potaknuo je pitanja posvećivanja više pozornosti religijskom pluralizmu i odnosu vjere i kulture u školskom vjeronauku. Diskusija je povezana s porastom broja djece emigranata i stranih radnika u školama i sve izražajnijom prisutnošću vjerskog indiferentizma među učenicima. Posebno je narastao problem susreta i dijaloga s nekršćanskim religijama. Pluralan kulturni ambijent doveo je u krizu dotadašnji monokulturalni školski odgojno-obrazovni sustav i koncept konfesionalnog vjeronauka u školi a religijski pluralizam otvorio put religijskom relativizmu koji u krajnjem dometu vodi vjerskoj indiferentnosti.⁸ No, u isto je vrijeme školski pluralitet potvrdio činjenicu da religije u većini kultura imaju ključno mjesto te da školski vjeronauk treba otvoriti upoznavanju različitih religijskih tradicija i omogućiti očuvanje različitih kako kulturnih tako i religijskih identiteta. Tu činjenicu potvrđuje i Ekumensko vijeće Crkava, koje govori o vrijednosti religioznog odgoja u školi i naglašava njegovu ekumensku i dijalošku otvorenost te ističe: "U društvima u kojima vlada religijska indiferentnost, kulturna netolerancija i situacija u kojoj se norme i vrijednosti vrlo brzo mijenjaju, vjeronauk može pružiti prostor u kome će se mladi ljudi učiti ophoditi s izazovima u pogledu identiteta, nadilaženju konflikata i razvijanju senzibilnosti u ophodjenju s različitostima. Zadaća koncipiranja vjeronaučne nastave, u dijalogu s drugim vjerskim tradicijama, bitna je odrednica puta prema budućnosti."⁹ U temelju ove poruke stoji potreba promocije svake ljudske osobe i njezina ukupna rasta, izgradnje vlastita religioznog i kulturnog identiteta, duha dijaloga i suradnje s drugima, konstruktivno rješavanje konflikata i prihvaćanje različitosti.

U diskusiji o naravi i konkretnom modelu religioznog odgoja u školi, nužno je imati u vidu središnje teološko i pedagoško pitanje shvaćanja naravi i ciljeva školskog vjeronauka: u kakvom vrijednosnom

⁸ Usp. V. MANDARIĆ, *Vjerska indiferentnost - novi izazov za Crkvu*, u: *Kateheza* 16 (4/1994) 260-278.

⁹ Citirano prema engleskom tekstu: P. SCHREINER, *Pregled religijskog obrazovanja u Evropi*, u: "Kultura religija" u školama Bosne i Hercegovine. Dokumentacija, Sarajevo 2001., str. 27.

odnosu stoje pojedine religije i konfesije, i koje su to temeljne istine, vrednote i središnje orijentacije pojedinih religija po kojima one mogu voditi ekumenski i međureligijski dijalog? Opravdana kritika konfesionalnog vjeronauka u školi otvorila je brojna pitanja o redefiniranju ciljeva toga vjeronauka koji trebaju odgovoriti kako religioznom odgoju djece tako i ukupnom razumijevanju toga odgoja u školi. Iako ima različitih razmišljanja o konceptu religioznog odgoja u školi, ona nisu bila usmjerena na njegovo potiskivanje iz škole nego na redefiniranje njegove uloge u novim okolnostima društvenog i crkvenog života, odnosa obitelji i škole, župne kateheze i školskog vjeronauka, kulture i vjere, ciljeva suvremene škole, u cjelini društvenog života. Konfesionalni oblik vjeronauka koji prevladava u većini europskih zemalja, tražio je i traži da se iznova ispituju njegovi teološki i pedagoški temelji i da se više istaknu njegovi opći odgojni i međureligijski odgojni ciljevi u pluralnoj školi.¹⁰

2. Teološki i religijsko-pedagoški temelji međureligijskog učenja u školi

2.1. Teološki temelji međureligijskog učenja

Koncept religioznog odgoja u školi nije odjeljiv od njegova unutrašnjeg teološkog temelja koji čuva načelo istine, autentičnosti nauka i religijske specifičnosti te pedagoških i didaktičkih zahtjeva. U cjelovitu pristupu fenomenu religije nužno je ponajprije imati njezin filozofski i teološki temelj, tj. pogled "iznutra", a tek onda njezino povijesno očitovanje i sociologijski i psihološki moment.¹¹ To isto vrijedi i za religijsko-pedagoški pristup fenomenu religije koja tek onda kada se oslanja na teološki temelj dobiva prvorazredno odgojno značenje, na individualnom i društvenom planu. To znači da religija na individualnom planu postaje relevantna kad pojedinac, poštujući navedene aspekte, u njoj pronade svoj najdublji smisao života i kad ona u njegovu životu igra važnu ulogu, ne jednostavno kao fenomen nego kao konkretan odgovor vjere.

¹⁰ Isto, str. 27-35. Opširniji podaci o vjeronauku u školi u većini europskih zemalja mogu se naći u: P. SCHREINER (Edit by), *Religious Education in Europe. A collection of basic information about RE in European countries*, ICCS and Comenius-Institut, Münster 2000.

¹¹ O tome više: B. WELTE, *Christentum und Religionen der Welt*, u: BÖCKLE - KAUFMANN - RAHNER - WELTE (Hrsg.), *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*, Freiburg i. Br. 1980., sv. 26., str. 42-53.

Sama religioznost, koja je utemeljena na dubljem filozofskom pitanju smisla, nužno ima svoj sadržaj, ima "fides quae", tj. ono "u što", u kojega i kakvog Boga čovjek vjeruje, koji je sadržaj, značenje i temelje te vjere. Teologija nužno u religiozno područje uključuje Božju objavu i pokazuje da postoje izričiti oblici religijskog "odgovora" koje treba prepoznati, razlikovati, vrednovati i poštivati. Čovjekova se religioznost, u teološkoj perspektivi, oblikuje oko neke konkretne religije, objavljene ili naravne, i ona unutar povijesnih očitovanja dobiva svoj konkretni doktrinarni, moralni, ritualni, kulturni, pedagoški izričaj. Budući da je kršćanska vjera bitno vezana uz povijesnu Božju objavu, teologija je nužno upućena na Sveto pismo i njegovo razvijanje u životu i vjeri Crkve. Izričaji vjere Crkve ne mogu se ni filozofski, ni teološki niti pedagoški relativizirati niti izjednačavati s drugim izričajima vjere drugih religija jer svaka, već prema naravi objavljene ili naravne religije, posjeduje svoj "unutrašnji" temelj, teološka načela, po kojima se religije razlikuju u svom sustavu, u doktrini, u moralnom temelju i u pedagoškim orijentacijama i načelima.¹² Stoga narav, koncept, okvir, sadržaj i ciljevi religioznog odgoja u školi moraju imati svoj konzistentan teološki temelj. On je povezan s pedagoškim i didaktičkim artikulacijama religije u religioznom odgoju i konkretnom školskom programu i ne može apstrahirati od povijesnih činjenica različitosti religija, konfesija, religijskih sustava koji zadiru u samu bit čovjeka i njegovu osobnu, egzistencijalnu i društvenu stvarnost kao bitne odrednice njegova ukupna identiteta.

Katolička Crkva različite religije i njihove sustave promatra u skladu sa svojim teološkim pozicijama koje je očitovala u dokumentima Drugog vatikanskog sabora. Ona je postavila teološko-doktrinarnu i pastoralnu temelje odnosa s kršćanskim Crkvama i zajednicama i prema nekršćanskim religijama koji se sažimaju u dvoje: ekumensko zajedništvo i jedinstvo svih kršćana te ekumenski dijalog s nekršćanskim religijama u miru, toleranciji i poštovanju. Deklaracija *Nostra aetate* o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama iznosi stav o odnosu prema njima: "Katolička Crkva ne odbacuje ništa što u tim religijama ima istinita i sveta. S iskrenim poštovanjem promatra te načine djelovanja i življenja, te zapovijedi i nauke koje, premda se u mnogome razlikuju od onoga što ona sama drži i naučava, ipak nerijetko odražavaju zraku one Istine što prosvjetljuje sve ljude. Ali ona bez prekida naviješta i dužna je naviještati Krista, 'koji je put, istina i život' (Iv 14,6), u kome ljudi nalaze puninu religioznog života, u kome je Bog sve sa sobom pomirio. Ona stoga bodri svoje sinove da razborito i s ljubavlju

¹² Usp. ZAJEDNIČKA SINODA BISKUPIJA SAVEZNE REPUBLIKE NJEMAČKE, *Vjeronauk u školi*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1996., str. 20-28.

putem dijaloga i suradnje sa sljedbenicima ostalih religija, svjedočeći kršćansku vjeru i život, priznaju, čuvaju i promiču duhovna i moralna dobra kao i socijalno-kulturne vrednote drugih religija" (NA 2).

Medutim, ovaj poziv na dijalog i suradnju, u praksi, nije bez poteškoća, nekada teško premostivih. Naime, crkveni nauk stavlja Krista u središte objave i naučava da je on jedini pravi posrednik između Boga i ljudi, punina i vrhunac objave. On je jedini Spasitelj i stoga su svi ljudi pozvani da ga upoznaju, da se obrate i da se pritetlove Crkvi koja je najjasniji znak Boga u svijetu, redoviti put spasenja i da samo ona posjeduje puninu spasonosnih sredstava spasenja.¹³ Ovo ekskluzivno shvaćanje Krista kao jedinog Spasitelja i Crkve kao sredstva spasenja ne može se odvojiti od saborskog nauka Crkve koja u isto vrijeme priznaje "sjeme istine" koje je Bog posijao u svijet i druge religije, mimo i izvan Katoličke Crkve.¹⁴

Crkva ovim svojim naukom definira prvenstvo i središnju ulogu kršćanske religije u povijesti spasenja i istodobno prizna sve istinito, vrijedno i dobro u drugim religijama te naglašava potrebu poštovanja i uzajamnog bogaćenja. Time ona otvara vrata dijalogu koji omogućuje susret ljudi koji drukčije misle radi zajedničkog rasta u istini, poštovanju i suradnji.¹⁵ Medutim, pravi se problemi pojavljuju u susretima kršćana i pripadnika drugih religija jer nekršćanske religije traže susret jednakih.¹⁶ Osobito se to odnosi na pristup temeljnim istinama vjere i središnjem nauku Crkve i kršćanstva o Isusu kao jedinom Spasiteljem svih ljudi čime se kršćanstvo i njegov osnivač smatraju superiornijim od osnivača i sustava drugih religija.

Danas postoje različiti teološki pristupi problemu međureligijskog susreta i dijaloga, od onih koji smatraju da se nijedna religija ne može smatrati apsolutnom i stoga među njima ne postoji neka velika potreba za dijalogom do onih koji u globalnoj integraciji religijskih temelja na zajedničkim etičkim načelima stvaraju religiju svjetskog etosa.¹⁷ Neki pak

¹³ Usp. DRUGI VATKANSKI SABOR, Dekret o ekumenizmu *Unitatis redintegratio*, br. 3. i Dekret o misijskoj djelatnosti Crkve *Ad gentes*, br. 7.

¹⁴ Usp. *Ad Gentes* br. 11 i 22.

¹⁵ Usp. M. ZOVKIĆ, *Koncilski nauk o slobodi religije*, u ISTI, *Medureligijski dijalog iz katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1998., str. 23-24.

¹⁶ Usp. npr. dokument: MEĐUNARODNO TEOLOŠKO POVJERENSTVO (MTP), *Kršćanstvo i religije*, Dokumenti 112, KS, Zagreb 1999. Ovaj dokument predstavlja M. ZOVKIĆ, *Dokument Kršćanstvo i religije Međunarodne teološke komisije 1997. godine*, u: ISTI, *nav. dj.*, str. 93-124. Dokumentom se bavi niz referata u knjizi N. HOHNJEC (prir.), *Kršćanstvo i religije. Zbornik godišnjeg simpozija profesora teologije u Zagrebu, 7. i 8. travnja 1999.*, KS, Zagreb 2000.

¹⁷ Susret svjetskih religija i stvaranje mira i suživota na načelima "svjetskog etosa" govori osobito H. KÜNG, *Projekt Weltetos*, Piper, München 1990. Usp. također R. SCHIEDER, *Religion*, u: H. REICH - A. HOLZBRECHER - H. ROTH (Hrsg.), *nav. dj.*, str. 199-200.

teolozi, kao P. Knitter, u traženju dijaloga s nekršćanima naglasak s Krista i Crkve pomiču k Bogu kao sveopćem Stvoritelju koji hoće da se svi ljudi spase.¹⁸ On misli da se time otvara mogućnost većeg dijaloga s nekršćanskim religijama a da se ne izgubi ništa od jedinstvenosti kršćanske poruke i jedincatosti Kristove osobe. Drugi opet, inzistirajući na dijalogu, pa i pod svaku cijenu, stvaraju teoriju zajedničkog nazivnika svih religija i često, u perspektivi "znanosti o religijama" i u socio-religijskom ili vjersko-odgojnom pojednostavljenju, relativiziraju pojedine religijske sustave, religijske činjenice, vjerske istine i vrijednosne orijentacije.¹⁹ Zato noviji crkveni dokumenti, dok daju podršku teološkom vrednovanju religijskog pluralizma, u isto vrijeme upozoravaju na nedorečenosti i opasnosti tzv. "pluralističke teologije" koja bi zamračivala ili relativizirala vlastitu istinu vjere kao i istinu drugih religija.²⁰

Imajući u vidu mnogostrukost ishodišta, pozicija i pristupa fenomenu religije i njezinu mjestu u životu pojedinca, svijeta i životu Crkve, Papa Ivan Pavao II. u enciklici *Redemptoris missio* izričito naglašava da je medureligijski dijalog dio evangelizacijskog poslanja Crkve i on ga smješta u misijsku zadaću Crkve s uvjerenjem da "spasenje dolazi od Krista a da dijalog ne oslobađa od evangeliziranja".²¹ Neki u ovom stavu, osobito protestantski religijski pedagozi, vide stanoviti povratak Crkve na postkoncilsko vrijeme i stanoviti korak unatrag u pristupu medureligijskom dijalogu.²² Međutim, Međunarodna teološka komisija, koja prati ova gibanja, iznova naglašava da istinski medureligijski dijalog ne može zabaciti sadržaj vlastite vjere i vlastite etike te da ne može otklanjati i zataškavati razlike među religijama. Posebno se ističe da se trebaju upoznati vlastita istina vjere da bi se mogli zanimati za istinu drugih te da se ljudi "trebaju naučiti, u poštovanju različitih religija, živjeti izvjesni oblik zajedništva kojemu je temelj Božja ljubav prema ljudima a oslanja se na

¹⁸ Usp. P. F. KNITTER, *Ein Gott - viele Religionen: gegen den Absolutheitsanspruch des Christentums*, Kösel Verlag, München 1988. Ovu tezu u religijsko-pedagoškoj perspektivi razvija H.-G. Ziebertz. Usp. H.-G. ZIEBERTZ, *Pluralität der Religionen und interreligiösen Lernen*, rukopis pripremljen za tisak 2001. i distribuiran na Konvenciji u Sarajevu (Ilidža) 2001.

¹⁹ Usp. T. SUNDERMEIER, *Evangelisation und die Wahrheit der Religion*, u: H. BERNHARD (Hrsg.), *Horizontüberschreitung. Die pluralistische Theologie der Religionen*, Gütersloch 1991., str. 175-190.

²⁰ Vidi MTP, *nav. dj.*, br. 96.

²¹ IVAN PAVAO II., *Redemptoris missio. Enciklika o trajnoj vrijednosti misijske naredbe*, Dokumanti 96, KS, Zagreb 1991., br. 55.

²² Usp. A. GRÜNSCHLOSS, *Interreligiöser Dialog in kirchlich-institutionellem Kontext*, u: J. van der VEN - H.-G. ZIEBERTZ (Hrsg.), *nav. dj.*, str. 113-167.

Božje poštovanje ljudske osobe. Ovo poštovanje 'drugosti' različitih religija uvjetovano je uvjerenjem o istinitosti vlastite vjere".²³ Religijska pedagogija u učenju Crkve prepoznaje odgojne smjernice mnogostruka međureligijskog dijaloga: a) dijalog života u duhu otvorenosti i dobrosusjedstva; b) dijalog djelovanja u pothvatima za opće dobro; c) dijalog teoloških razmjena koje ostvaruju stručnjaci radi uzajamnog shvaćanja vjerske baštine i c) dijalog vjerskog iskustva u pomirljivu priopćenju vlastitih iskustva vjere, molitve, traženja Boga i Apsolutnoga.²⁴

Čini se da je u ovim smjernicama Crkve moguće tražiti polazišta za novu religijsko-pedagošku orijentaciju i odgovore na području religioznog odgoja u školi. Oni nisu mali, osobito ako se ima u vidu poziv na dijalog u području vjerskog iskustva gdje se najviše događa život ali i mogući problemi stvarnog susreta, poštovanja, suradnje i suživota. Prikladan religiozni odgoj, koji poštuje religiozni identitet svih sudionika u dijalogu, poštovanje različitosti i izbjegavanje svakog relativizma, mogući je put u ostvarenju međureligijskih odgojnih ciljeva.

2.2. Religijsko-pedagoški temelj međureligijskog učenja

Medureligijsko se učenje oslanja na religijsko-pedagoška načela ukupna religioznog odgoja i povezano je njegovim temeljnim teološkim načelima. Religijska pedagogija narav međureligijskog učenja, njegove sadržaje i ciljeve teško može promatrati apstraktno i neovisno od konkretnih odgojnih ciljeva neke određene religije i njezina odgojnog sustava. Time se želi reći da se narav i koncept religioznog odgoja, pa tako i njegov međureligijski aspekt, teško može promatrati izdvojeno od povijesnih činjenica različitosti konfesija, religija i religijskih sustava, odnosno svake pojedine od njih, jer svaka zadire u samu bit čovjeka i oblikuju njegove stavove, vrijednosti i način života. S religijsko-pedagoškog aspekta problematično je različite religijske sustave pomiješati u neki "jedinствен sustav" i njih umjetno i pedagoški izjednačavati. Iako postoje religijske činjenice i fenomeni koji su zajednički velikim, osobito objavljenim religijama, te činjenice nisu u pojedinim religijskim sustavima ni teološki ni antropološki ni pedagoški svedive na zajedničke nazivnike da bi jednostavno oblikovale neki zajednički i jedinstveni multireligijski koncept religioznog odgoja. Pozivanje na vlastitu teologiju, u kontekstu religijskog

²³ MTP, *nav. dj.*, br. 102.

²⁴ *Isto*, br. 42. Usp. također *Redemptoris missio*, br. 57.

pluralizma, legitiman je oslonac multireligijskoj dijalektici jer teološke razlike stoje u polazištu antropoloških razlika i jer svaka religija ima svoje shvaćanje i sliku Boga i njegovu objavu, shvaćanje čovjeka i njegove odgojivosti, shvaćanja zrele vjere i metodičkih oblika i postupaka u njezinu ostvarivanju. Religijsko-pedagoški pristup fenomenu religije redovito ima u vidu samu narav i zadaću vjerskog odgoja unutar zaokružena teološkog sustava koji mu je normativan. Taj pristup vodi računa o načelu različitosti, autentičnosti kao i problemu identiteta, bio on teološki ili religijsko-pedagoški vrednovan. Sve ovo što je do sada rečeno, utječe na shvaćanje i izgradnju konkretna oblika religioznog odgoja i njegova ucjepljenja u ukupan školski kurikulum koji mora izbjeći opasnosti integrizma, sinkretizma, indoktrinacije, fundamentalizma, fanatizma te religijskog i etičkog relativizma i dr.²⁵

Kako religiozni odgoj nije moguće promatrati izolirano od teologije i njezina izgrađena sustava, odnosno različitih "teologija" koje se oblikuju unutar pojedinih religija, one su pozvane znanstveno istražiti i promisliti unutrašnji sustav vjerskih istina, morala, obrednu pojavnost, životnu važnost, pragmatičnu utemeljenost i zadaću svake od pojedinih religija i omogućiti religijskoj pedagogiji da dadne svoj vlastiti prilog u ostvarenju odgojne prakse. Ovo su važna pitanja jer se upravo na području definiranja naravi i ciljeva religioznog odgoja događaju nesporazumi, pa i onda kad je riječ o izboru modela i koncepta vjerskog odgoja u školi. Religijska pedagogija u teologiji traži svoju normativnu okosnicu da bi, kao znanost o religioznom odgoju, pronašla vlastito mjesto unutar spektra teoloških znanosti i da bi mogla istraživati i koncipirati načela i oblike religijsko-odgojne prakse na različitim mjestima odgoja. Isto tako, sam religiozni odgoj traži svoj definirani pragmatični i znanstveni temelj u iskustvu odgojnih činjenica koje mu pružaju humanističke znanosti.²⁶ Stoga je teško zamisliti i ostvariti koncept religioznog odgoja u školi koji ne bi imao konzistentan oslonac u teološkim i pedagoškim orijentacijama i načelima koji se mogu didaktički dimenzionirati u školi. Osobito je to neprovedivo u tzv. "multireligijskom" konceptu koji relativizira navedene orijentacije i načela.

Religijska pedagogija pokazuje da religiozni odgoj u pluralnoj školi prije svega treba imati u vidu religijski i kulturni pluralizam škole, sekularizirani društveni ambijent u kojemu učenici žive te različite prilike i

²⁵ O tome više u knjizi: B. WATSON (ur.), *Priorities in Religious Education. A model for the 1990s and Beyond*, The Falmer Press, London-Washington 1992.

²⁶ O tome opširno raspravlja niz autora u knjizi H.-G. ZIEBERTZ - S. WERNER, *Bilanz der Religionspädagogik*, Patmos, Düsseldorf 1995.

potrebe učenika. No, tu su i različiti sustavi vrijednosti, ideologije, svjetonazori koje legitimno egzistiraju u modernom društvu i koje promiču različite osobe, strukture i ustanove. Škola mora poštivati taj pluralizam, ali mora biti otvorena i prema religiji, odnosno različitim religijama i svjetonazorima, te religijskim vrijednosti koji se ucjepljuju u opće ciljeve demokratske, pluralne, humane i vrijednosno orijentirane škole. Škola je, upravo zbog svog pluraliteta otvorena prema različitim religijama i svjetonazorima. S druge strane treba imati u vidu da ni jedna religija u školi ne može pledirati na autentičnost bez teologije koja joj daje unutrašnju kvalifikaciju i religijske pedagogije koja teorijski i pragmatično uređuje pitanje školskog vjeronauka.

Upravo se na pitanjima shvaćanja odnosa teologije i religijske pedagogije na području religioznog odgoja danas događaju neka razilaženja koja se reflektiraju i na samo shvaćanje školskog vjeronauka u pluralnu i sekulariziranu društvu. Činjenica je da je teologija religijskoj pedagogiji odnosna normativna znanost i da joj ona daje teološka polazišta i određuje osnovne uvjete susreta i dijalog kako s kršćanskim konfesijama tako i s nekršćanskim religijama. Isto je tako činjenica da religijska pedagogija nije niti može biti jednostavna aplikacija teologije, odnosno dogmatike u religijskoj odgojnoj praksi nego je i ona sama pozvana da sadržaje vjere i moralne vrijednosti prenosi, produbljuje i afirmira u povezanosti s konkretnim životnim okolnostima naslovnika i procesima vjerskog odgoja koji zahtijevaju prikladan "govor vjere" i odgojnu uvjerljivost.

Nesporazumi se obično događaju onda kada se izgubi poveznica između teorije i prakse, navještaja vjere i života, teološkog sustava i religioznog odgojno-obrazovnog sustava. Kad je riječ o shvaćanju medureligijskog odgoja u pluralnoj školi, onda ne bi trebalo biti prijeporno da teologija taj odgoj promatra u teološkoj perspektivi i postavi bitna načela da bi taj odgoj imao religioznu autentičnost i da se izbjegne opasnost religijskog relativiziranja u koji bi se moglo upasti. S druge strane, nije prijeporno ni to da religijska pedagogija više bude koncentrirana na pragmatične društvene, kulturne i odgojno-obrazovne činjenice, ciljeve i zadatke koji stoje u pozadini tog odgoja na različitim mjestima, okolnostima i uvjetima odgoja.²⁷ Ona, ako ima u vidu kršćansku teološku podlogu, nužno rješava pragmatična pitanja religijskog odgoja u ozračju kršćanske tradicije, teologije i prakse, religijske i konfesionalne, koja promovira vlastitu specifičnost i u isto je vrijeme osjetljiva za različitost

²⁷ Na hrvatskom se jeziku o znanstvenom statusu, naravi i zadaći religijske pedagogije mogu naći informacije u: M. PRANJIĆ, *Religijska pedagogija*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1996.

vjere, rituala, morala i etike te religiozne prakse drugih, tj. nekršćanskih religijskih sustava. Imajući u vidu upravo konfesionalni, religijski i kulturni pluralizam, nije prijeporno to što se danas propituju i traže još prikladniji putovi religioznog odgoja u tom pluralizmu, nego je prijeporno to što se neki nedorečeni i teško ostvarivi modeli nude kao rješenja a nisu ni izbliza iscrpljene mogućnosti međureligijskog odgoja unutar postojećih modela koji, činjenica je, trebaju više poštivati ciljeve škole i voditi više se brinuti o naravi, zadaći i ciljevima međureligijskog učenja u njoj.

3. Religijsko-pedagoške orijentacije u međureligijskom odgoju

3.1. Kršćanska perspektiva međureligijskog dijaloga

Katolička Crkva religiozni odgoj u školi promatra u duhu religijskog i kulturnog pluralizma i opredjeljuje se za njegov konfesionalni oblik. Ona daje i načela za religiozno-odgojnu praksu: upoznati, izgrađivati i promicati vlastiti vjernički identitet te priznavati, uvažavati i poštivati različitost, tj. vjernički identitet pripadnika kako drugih kršćanskih konfesija tako i drugih religija. Međusobni odnos je izražen u riječima: dijalog i suradnja.

Religiozni odgoj, koji se razvija unutar kršćanskog i katoličkog teološkog sustava, ne može biti na distanci niti apstrahirati od tih sustava i njihovih doktrinarnih uporišta. Teološka rasprava i koncilski nauk Katoličke Crkve o međureligijskom dijalogu, kao i noviji teološki pristupi, ne mogu se promatrati neovisno od društvenog konteksta i činjenice pluralizma religija koji su inspirativni i za samu teologiju. Upravo su te spoznaje i poticaji inspirirali nove spoznaje u religijskoj pedagogiji i pomogli su da se vjeronauk, u njegovu konfesionalnom obliku, više otvori pluralitetu religija i dijalogu s njima. U katoličkom kontekstu to znači da se međureligijski dijalog i naviještanje evanđelja, koje Crkva traži, ne isključuju nego nadopunjuju. Crkva, naime, ima svoje poslanje u svijetu, ona traži pravo da svoju vjeru slobodno ispovijeda i svjedoči, ali u isto vrijeme to pravo priznaje drugim religijama. Bez prozelitizma, lažnog irenizma i religijskog relativizma. Religijska pedagogija iz toga izvodi više načela od kojih se u međureligijskom dijalogu izdvajaju načelo religijske autentičnosti, načelo očuvanja i izgradnje vlastitog religioznog identiteta te načelo dijaloškog susreta, poštovanja, tolerancije i prihvaćanja religioznog identiteta drugoga. Upravo ova načela omogućuju da se konfesionalni vjeronauk više otvori dijalogu i razumijevanju drugih religija, da

prevlada mogući apologetski naboj i doprinese boljem uzajamnom razumijevanju i toleranciji. Ove mogućnosti unutar konfesionalnog vjeronauka u školi nisu iscrpljene nego one stvaraju prostor da vjeronauk zadrži svoju odgojnu uvjerljivost. Osobito stoga što se najbolje "iznutra", iz svoje religije, iz vlastite vjere i izgrađena vjerničkog stava, može otvoriti za drugoga, od razumijevanja i tolerancije do pomoći i suradnje.

Religijski su pedagozi i vjeroučitelji danas svjesni poteškoća konfesionalnog vjeronauka u školi imajući u vidu njegovu religijsko-teološku poziciju u religijski pluralnom društvu. Tako, H. G. Ziebertz, promatra tri osnovna pristupa religioznom fenomenu i odgoju u školi i vrednuje njihovu teološku i pedagošku uvjerljivost i ostvarivost: monoreligijski, multireligijski i međureligijski.²⁸ Svaki od ovih pristup ima svoje prednosti i svoje granice, pa se traži onaj pristup koji može najviše zadovoljiti sve bitne parametre i kriterije religioznog odgoja u školi. Ono što se posebno naglašava jest potreba da se u pristupu jedne religije prema drugoj, među njima ne neutraliziraju razlike niti relativiziraju različiti teološki i pedagoški sustavi. Ovaj pristup polazi od načela da se religije i njihovi sustavi istina ne mogu međusobno jednostavno i pedagoški naivno izjednačavati nego oni mogu samo dijelom oblikovati predmet religijskog učenja koji će otkriti razlike i učiti s njima živjeti. Ovo je jedan od bitnih uvjeta dijaloga i susreta među religijama.

Ovu činjenicu podrazumijeva i korelacijska, diferencijalna i međureligijska vjeronaučna didaktika. Vjeronaučna didaktika ima pred sobom i konkretne sadržaje međureligijskog učenja u koje se, u glavnim crtama, ubraja: a) upoznavanje s osnovnim odlikama kršćanstva, židovstva, islama i drugih religija, s njihovim genezom, naukom, tradicijom, etičkim i vrijednosnim sustavom; b) upućenost u različite kršćanske konfesije, u njihovu povijest, ono što im je zajedničko i različito, u bogatstvo multireligiozne i plurikonfesionalne kulture koje su stvarale na ovim prostorima; c) poznavanje obreda, glavnih blagdana i oblika slavlja različitih religija te nastojanje da se u njima prema mogućnostima i želji sudjeluje; d) shvaćanje da religioznost nije samo vanjski, često nerazumljiv, izričaj nego intenzivan unutarnji život koji je povezan s njegovom vlastitom duhovnošću; e) njegovanje solidarnosti i to ne samo na području socijalne osjetljivosti, humanosti i "caritasa", nego i na području sudjelovanja u duhovnim susretima pripadnika pojedinih vjerskih zajednica, onoliko koliko je to moguće i teološki dopustivo; f) promicanje interakcije dijaloga i naviještanja u ozračju međusobnog povjerenja, služenja i poštovanja,

²⁸ J. A. van der VAN - H. G. ZIEBERTZ, *Religionspädagogische Perspektiven zur interreligiösen Bildung*, u: H.-G. ZIEBERTZ - S. WERNER, *nav. dj.*, str. 259-273.

bez prozelitizma, nego s nakanom da se bude iskren prema istini pred sobom i drugima i pred samom Istinom.²⁹ Ovi se međureligijski sadržaji i ciljevi nekada, osobito u konkretnim okolnostima života, čine prezah-tjevnima. No, sadržaji i ciljevi međureligijskog učenja traže da im se pristupi s promijenjenom perspektivom i da ih se dublje integrira u procese vlastitog religioznog rasta.

Promjenu perspektive nije moguće ostvariti bez procesa učenja koji otvaraju mogućnost da se o drugim religijama govori "iz" svoje religije, "o" drugim religijama onako kako se one same vide i o svojoj "s" aspek-ta drugih religija. U tom vidu religijska pedagogija danas traži promjenu perspektive koja će omogućiti da se, upravo zbog otkrivenih razlika, os-tvari tolerancija, poštovanje i suradnja među učenicima. Procesi učenja traže kvalitetnu komunikaciju i interakciju u kojima će se pokazati i potvrditi različiti kulturni i religijski identiteti. S pedagoškog aspekta ovo nije problematično. No, problematično je to što, usprkos svemu, u stvarnom životu razlike mogu voditi konfliktu jer jedan identitet može imati jaču poziciju od drugoga. Izvor novih konflikata moguć je i stoga što dominantna kultura u kojem se ostvaruju identiteti "manjina" nije imuna od integrativnih pa i asimilacijskih procesa koji, izravno ili neizravno, postoje u društvu. Također je znanstveno problematičan i pedagoški neprihvatljiv tzv. multireligijski "neutralni" i "znanstveno objektivni" religiozni odgoj koji bi u školi umjetno otupljivao, neutralizirao, harmonizirao i relativizirao postojeće kulturne i religijske razlike. U pluralnom društvu škola mora poš-tivati i promicati kulturni i religijski pluralizam i tako razvijati religiozni odgoj u školi koji će razlike objektivno i autentično pokazati te učiti učenike živjeti tolerantno u tim razlikama i s tim razlikama.

3.2. Konfesionalni vjeronauk i međureligijsko učenje

Religijska pedagogija ima u vidu činjenicu da su u kontekstu spomenutih pristupa religioznom odgoju u školi, od konfesionalnoga do međureligijskoga, moguća različita polazišta i orijentacije. Ponajprije, moguće je religije povijesno i fenomenološki postaviti paralelno jednu kraj druge, u skladu s metodologijom tzv. "znanosti o religijama", i onda ih pedagoškim postupkom tako sažeti i prikazati da se uoče njihove osnovne povijesno-religijske činjenice, skladnosti i njihove razlike (mul-tireligijski pristup). U ovom "znanstvenom" modelu problematičan je

²⁹ Ove sadržaje i opće ciljeve predstavlja M. PRANJIĆ, *nav. dj.*, str. 39-40.

problem "znanstvenosti", "objektivnosti" i "neutralnosti", i osobito njegov teološki i pedagoški temelj. Religiju je moguće promatrati iz njezine dublje teološke perspektive, tj. iz onoga što je u pojedinoj religiji istinski najvrjednije i što je kao takvo složeno u njezin sustav. Moguće je neku religiju kritički promatrati i prosuđivati iz same religije u njezinu dogmatskom, moralnom i ritualnom području. Ova se dva aspekta obično isprepliću u konfesionalnom modelu. Moguće je također različite religijske tradicije i činjenice koncipirati tako da se u središte postave srodne i bliske religijske teme, da se pri izboru vjeronaučnih tema postave pedagoški ciljevi i zadaci koji koncentriraju sadržaje različitih religija prema zajedničkoj "pedagoškoj i religijskoj uvjerljivosti".³⁰ Ovaj pristup, koji ima antropološku i pedagošku religiozno-odgojnu orijentaciju, obično socio-religijski, kulturno i pedagoški izjednačuje sve religije, nivelira i relativizira njihove sustave učenja i obreda, stvara religijsku "mješavinu" koja je namijenjena "svim učenicima". Ovaj model polazi od neke zajedničke jezgre svih religija, osobito monoteističkih, te relativizira religije i njihove teološke i odgojne sustave i u krajnjem cilju vodi religijskom relativizmu.

U traženju i ostvarenju optimalna rješenja nužno je slijediti središnje teološke temelje, pedagoške i didaktičke norme, potrebe naslovnika, narav i ciljeve religioznog odgoja u školi te ukupne društvene okolnosti u kojima učenici žive. Ne treba zanemariti ni tradiciju. Nužno je također pokazati u kakvom unutrašnjem odnosu stoje pojedine religije i njihovi sustavi, koje su to temeljne istine, vrednote i središnje orijentacije pojedinih religija po kojima se može ostvariti međureligijski dijalog. Religijski pedagog F. Schweitzer upravo iz ovih razloga naglašava da se u konfesionalnom vjeronauku mora danas više brinuti o međureligijskom odgoju i pokazati više učinka u razumijevanju među različitim kršćanskim Crkvama i među religijama.³¹ Ova ekumenska i dijaloška dimenzija konfesionalnog vjeronauka nije više upitna u pluralnoj školi. Upravo konfesionalni vjeronauk na razini međureligijskog dijaloga i njegovih ciljeva te svojim ukupnim ciljevima vjerskog odgoja u školi treba biti integriran u ciljeve demokratske, pluralne i humane škole. Takav vjeronauk, uz specifične religiozne ciljeve, daje svoj prilog ukupnu etičkom, moralnom i svakom drugom sazrijevanju učenika i tako doprinosi ukupnu odgoju

³⁰ Ove elemente ima plan i program "religioznog odgoja" u Velikoj Britaniji koji se želi prikazati kao "multireligijski koncept" a ustvari ima monoreligijski kršćanski koncept s naglaskom na individualne i društvene religijsko-kulturne i odgojno-vjerske ciljeve. Usp. L. R. KAUL-SEIDMAN, *Prema trijalogu u nastavnom planu i programu, u: "Kultura religija" u školama u Bosni i Hercegovini. Dokumentacija*, str. 76-85.

³¹ F. SCHWEITZER, *Christus und die Welt der Religionen. Aufgaben interreligiöser Lernens, u: Jahrbuch der Religionspädagogik*, Neukirchen-Vluyn 1999., str. 159-172.

čovjeka, poštuje načela odgojne autentičnosti, različitosti, izgradnje i promicanja vlastita identiteta. Unatoč opravdanoj kritici nekih aspekata monoreligijskog, tj. konfesionalnog vjeronauka u školi, danas se on ipak prihvaća i ostvaruje u europskim zemljama kao oblik religioznog odgoja koji najviše poštuje zahtjeve teološkog, pedagoškog i didaktičkog utemeljenja školskog predmeta, poštuje načelo očuvanja i izgradnje vlastitog religioznog identiteta u pluralizmu religijske i svjetonazorske ponude, otvoren je ekumenskom dijalogu i izgradnji jedinstva u različitosti i promiče dijalog s drugim religijama prema kojima gradi mostove razumijevanja, tolerancije, poštovanja i suradnje. Tu svoju ulogu on danas još više može ostvariti poštujući načelo promjene perspektive u pristupu drugim religijama.

3.3. Promjena perspektive u međureligijskom učenju

Dosadašnji konfesionalni vjeronauk obrađivao je nastavne teme i cjeline o svjetskim religijama koje su se uglavnom prikazivale onako kako se one same razumiju. Kršćanska je perspektiva bila normativni okvir pristupa drugim religijama o kojima se uglavnom informiralo. Ovaj pristup ne počiva samo na normativnom stavu i institucionalnoj tradiciji nego i na didaktičkom zahtjevu i načelu da se religije, različite od vlastite, mogu otkriti, upoznati i shvatiti samo polazeći od vlastite religije. Problemi se danas javljaju u području izravnog susretanja osoba i ostvarenja odgojno-obrazovnog programa koji podrazumijeva kulturne i religijske različitosti i svakodnevnog života s njima. Riječ je o potrebi međureligijskog učenja i obrazovanja koji traži da se upoznaju, priznaju i poštuju različite religijske i kulturne tradicije i vrijednosti zbog dostojanstva ljudske osobe, njezinih temeljnih prava i izgradnje ukupna identiteta. To je ujedno uvjet suživota i suradnje među pripadnicima različitih religija. Ovaj pristup danas nije prijeporan. No, prijepori nastaju ako se ne brine o spomenutom teološkom okviru svake pojedine religije i ne poštuju pedagoška i didaktička načela koja traže da se učenici najprije upoznaju i uvjere u vlastitu religioznost i religijsku pripadnost, tj. izgrade vlastiti religiozni identitet, da bi bili sposobni upoznati drugoga i ući u njegovo religijsko razmišljanje. Promjena perspektive traži sigurnost, uvjerljivost i izgrađene sposobnosti učenika unutar vlastite perspektive, religijskog horizonta i vjerničkog života.

Naime, promjena perspektive u vjeronauku ima u vidu da je horizont razumijevanja drugih religija uvijek obilježen vlastitom religioznošću i vlastitim razumijevanjem religije. Dosadašnji pristup drugim religijama iz Ja-perspektive didaktički se proširivao i tako što su se te religije proma-

trale s njihove strane, iz njihova kuta shvaćanja i tumačenja što se obično i prakticiralo u dosadašnjem vjeronauku. Promjena perspektive u procesima poučavanja i učenja omogućuje sljedeće šire horizonte: razumjeti vlastitu religiju iz vlastite perspektive i iz perspektive druge religije s kojom je osoba u kontaktu, te razumjeti i interpretirati drugu religiju iz svog vlastitog i potom iz njezina izvornog obzorja. Ovaj pristup omogućuje procese religijskog, humanističkog i životnog razumijevanja koji vode razumijevanju samu, dijalogu, toleranciji i poštovanju. Promjena perspektive u međureligijskom učenju time poštuje načelo izgradnje, čuvanja i razvijanja vlastitog religioznog i kulturnog identiteta i ujedno promovira načelo pluraliteta i različitosti na odgojno-obrazovnom planu. Promjena perspektive umjetno i nasilno ne izjednačava niti relativizira religijske sustave niti prozelitski inkorporira ili izjednačava različitosti koje postoje među religijama i njihovim pripadnicima. U tom smislu spomenuta načela međureligijskog učenja ne ruše monoreligijski koncipiranu perspektivu školskog vjeronauka nego omogućuje da se ona proširi prema širem horizontu religijsko-dijaloških ciljeva konfesionalnog religioznog odgoja u školi.

Nasuprot ovome, neki danas promoviraju i potenciraju tzv. multireligijski pristup koji bi religije promatrao i interpretirao s "neutralnog" stajališta, tj. izvana i na religijsko-znanstveni način u skladu sa znanostima o religijama. Ovaj pristup reducira religije na pojavnu dimenziju, sociološku činjenicu i odbacuje njezino teološko utemeljenje. Osim toga, ovaj pristup onemogućuje dijalošku promjenu perspektive i samu sposobnost promjene perspektive koja je neizostavan princip interreligijskog učenja te stvaranja razlika. Današnja religijska pedagogija ima znanstveno utemeljen kritički otklon prema modelu tzv. multireligijskog "neutralna" religioznog odgoja u školi na načelima "znanosti o religijama". Multireligijski se aspekt danas uglavnom ostvaruje u većem otvaranju konfesionalnog vjeronauka drugim konfesijama i religijama, orijentira se prema potrebama i zahtjevima učenika i ciljeva škole, i vjerske odgojno-obrazovne ciljeve gradi na kooperativnoj, korelacijskoj i međureligijskoj didaktici.

Zaključak

Religijski pluralizam povijesna je i stvarna činjenica našeg svijeta i društva. On je i dio škole. Religija je dio ljudske kulture a kultura integralni dio religije. Ove se činjenice neprestano isprepliću kako u životu pojedinca tako i društva u kojem živi. Religiozni odgoj u školi treba pro-

matrati u kontekstu ukupna demokratskog, pluralna, humana i vrijednosno orijentirana sustava škole i njezine zadaće u društvu. Škola prihvaća i promiče različite pluralizme, omogućuje čuvanje, izgradnju i promicanje duhovnog, moralnog, kulturnog, religioznog i etničkog identiteta učenika. Religiozna dimenzija ontička je stvarnost u čovjeku i integralni je dio čovjekove naravi i integralni je dio cjelovita odgoja i obrazovanja pa je i religiozni odgoj u školi dio je njezine ukupne zadaće.

Kulturni i religijski pluralizam u društvu i školi traži promjenu monokulturalnog školskog sustava u Europi i kod nas i ostvarivanje i afirmaciju boljeg kako multikulturalna tako i medureligijskog odgoja i obrazovanja. Koliko god se danas vode stručne i utemeljene rasprave o različitim oblicima religioznog odgoja u školi, koliko god ima različitih polazišta i pokušaja rješenja, od konfesionalnog do multireligijskog, uglavnom se na teorijskoj i praktičnoj razini prihvaća konfesionalni oblik religioznog odgoja u školi. On ima mnogostruku i najbolju argumentaciju. Religiozni odgoj s konfesionalnim obilježjem, prikladan je oblik religioznog odgoja u školi jer je teološki i antropološki utemeljen, pedagoški je i didaktički opravdan, organizacijski je provediv. On mora imati i dinamički karakter, tj. njegove ciljeve, sadržaje i didaktiku treba trajno prilagođivati učenicima i ucjepljivati u sustav humane, pluralne i demokratske škole brineći se da ti sadržaji i ciljevi imaju teološku i antropološku autentičnost, pedagošku svrhovitost i da vrijednosno budu obazrivi na vrijednosni sustav roditelja koji ga izabiru za svoje dijete. Ovakav vjeronauk može doprinijeti kvalitetnu medureligijskom učenju i njegovim odgojnim ciljevima ako se omogući religiozno učenje "o" religijama, "iz" religija i "od" religija. S obzirom na religijski pluralizam, konfesionalni vjeronauk mora pokazati svoju teološku i odgojno-obrazovnu uvjerljivost i otvorenost, maksimalnu dijalošku usmjerenost koja upoznaje, razumijeva, prihvaća i promiče različitosti. On ništa ne gubi od odgojno-obrazovne vrijednosti, nego je potvrđuje, kada ukazuje na različitosti, kada izgrađuje vlastiti identitet vjere pripadnika različitih religija, kada gradi mostove tolerancije, poštovanja i suradnje. Promjena perspektive u pristupu drugim religijama samo je načelo koje potvrđuje opravdanost susreta, dijaloga i suradnje.

Pokušaj stvaranja nekog "multikulturalnog" i "neutralnog" religioznog odgoja u školi, koji kod nas neki neargumentirano ali uporno žele nametnuti, bio bi isforsiran jer je iznutra, u sebi, nejasan, nedorečen i konfuzan. Umjetno stvaranje ovog modela moguće je uz koncept religijskog relativizma i pedagoškog pojednostavljenja. Temeljni mu je problem što se ne može izgraditi kao konzistentan sustav koji bi imao teološki i pedagoški temelj te didaktičku artikulaciju u školskom sustavu.

Jednim bi dijelom bio strano tijelo u školi, i moguća nova ideologija, pod patronatom države.

PLURALISM OF RELIGIONS AND RELIGIOUS LEARNING IN PUBLIC SCHOOLS

Summary

The author reflects in this article on contemporary inter-religious learning in public schools having in mind multi-religious, social and cultural environment of Bosnia-Herzegovina. After a short analysis of confessional religious education in public schools of Europe and of B-H he depicts theological, religious and pedagogical foundations of inter-religious learning. Such foundations involve nature, contents and purpose of building up dialogue, tolerance and cooperation among students of the respective school who differ in their faith. Special attention is given to relation between confessional religious education and inter-religious learning according to Catholic theology, documents of the magisterium and pedagogical research within Catholic Church. Existing possibility and program of religious education in public schools contribute towards building up students' religious identity and an inter-religious learning which enables students to practice dialogue, tolerance and mutual respect. This is why the author pleads for a change of perspective in inter-religious learning. He is also convinced that neither authentic religious education of members of respective religious communities nor their inter-religious learning can be properly implemented unless clear and consistent pedagogic and didactic foundations of religious instruction in public schools are elaborated within one's own religion and its theological and educational system.

(Translated by Mato Zovkić)